

УДК 343.1(477):65.012.8

М. М. Перепелиця

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ПРОТИДІЯ СЕРІЙНИМ УБИВСТВАМ, ВЧИНЮВАНИМ СЕКСУАЛЬНИМИ МАНІЯКАМИ

Вчинення серійних сексуальних убивств на сьогодні є досить рідким і водночас одним із найстрашніших явищ, яке потребує комплексної протидії з боку правоохоронних органів. Широковідомими професійному загалу є справи Ткача, Кузьменка («Елвіса») тощо, слідство за якими велося в Україні. Однак це негативне явище притаманне не лише нашій країні. Зокрема, 14 січня 2015 року Іркутський обласний суд Російської Федерації засудив колишнього правоохоронця Попкова, звинуваченого у вбивстві 22 жінок у м. Ангарську, до пожиттєвого ув'язнення. Загальновідомими є подібні випадки в Сполучених Штатах Америки (Гейсі, Дамер, Банді).

Розпізнання серійних сексуальних убивць, а також виявлення й попередження вчинюваних ними злочинів є досить складними завданнями. Складність при цьому полягає не стільки у виявленні самого факту злочину, скільки у встановленні серійності відповідних дій. Тому правоохоронним органам нерідко доводиться застосовувати нетрадиційні методи для боротьби з таким злом. У цьому сенсі можна назвати використання технічних (спеціалізованого програмного забезпечення), юридичних (криміналістичних, кримінологічних та оперативно-розшукових методів), психологічних (психологічного портретування), медичних (знання особливостей психіатричних відхилень) та інших знань.

Дослідженням питань оперативно-розшукової протидії серійним сексуальним убивствам займалася низка зарубіжних і вітчизняних фахівців. Серед них заслуговують на увагу роботи Н.А. Аверіної, О.В. Александренка, А.І. Даоркіна, О.В. Синеокого, С.М. Синявського, А.І. Скрипнікова та інших учених. Водночас комплексні дослідження оперативно-розшукової діяльності щодо сексуальних маніяків проводяться вкрай рідко.

Для того щоб окреслити відповідні дії оперативних підрозділів у досліджуваній сфері, потрібно визначитися з базовою термінологією.

У всьому світі вже не одне десятиріччя сперечаються щодо змісту поняття «серійне вбивство». Не вдаючись до глибокої полеміки, відзначимо,

що одним з останніх його визначень на теренах колишнього СРСР є тлумачення Є.С. Крюкової, яка, провівши достатньо ґрунтовний аналіз змісту цього терміна, розуміє під ним позбавлення життя двох і більше осіб, вчинене із часовим інтервалом між епізодами, в умовах неочевидності, з прямим умислом однією особою (рідше – групою осіб за попередньою змовою), яке характеризується схожою мотивацією та отриманням насолоди від вчиненого злочину [1, с. 100].

О.А. Логунова, провівши дослідження відповідного зарубіжного й російського досвіду вивчення серійних сексуальних убивств, зауважує, що вчені доходять висновку про неоднорідність здійснюваних серійними сексуальними вбивцями злочинів, пов'язану з різноманітністю мотивів, які перебувають в основі їх кримінальної поведінки. При цьому ефективність боротьби правоохоронних органів із серійними сексуальними вбивствами багато в чому визначається своєчасним вирішенням завдань щодо виявлення конкретної серії злочинів, пов'язаним із встановленням у групі досліджуваних кримінальних діянь ознак, що свідчать про можливе їх здійснення однією й тією ж особою (ознак серійності). На серійність вказує однорідність криміналістичних характеристик злочинів – особливості жертв, часу, місця, способу й знаряддя здійснення злочинного діяння тощо [2, с. 15, 16].

За мотиваційною детермінацією кримінальної поведінки виділяють такі групи сексуальних серійних убивць:

– «ситуативні злочинці» (недостатня соціальна зумовленість базових мотивів);

– «сексуальні маніяки» (мотиваційні відхилення, що полягають у неадекватній фіксації сексуальної потреби на садистському заподіянні страждання партнерові);

– «силовики» (фіксація насильницького способу задоволення статевої потреби в самоствердженні);

– «шукачі розваг» (пошук розваг, не стільки заради задоволення статевої потреби, скільки з бажання принизити жертву, показати свою владу над нею, а опосередковано – над іншими жінками, заповнити свій вільний час розвагами) [3, с. 87].

Найбільш небезпечними серед наведених видів убивць є сексуальні маніяки. Вчинені ними вбивства, як правило, здійснюються з особливою жорстокістю, а виявлення вказаних осіб є надто складним через їх продуману поведінку.

Наприклад, маніяк Ткач ніколи не залишав слідів на тілах своїх жертв, він знімав і них усі предмети одягу й взуття, на яких могли б залишитися відбитки його пальців, а також стирав сліди сперми. Дівчат Ткач зазвичай висліджував поблизу залізничного полотна й автострад, справедливо вважаючи, що колишні колеги-правоохоронці запідозрять у вчиненні злочину якогось далекобійника або приїжджого. З місця злочину повертався не коліями, а шпалами, оскільки в цьому разі службові собаки не могли взяти слід [4].

Протидія сексуальними маніяками правоохоронним органам є одним з елементів оперативно-розшукової характеристики вчинюваних маніяками злочинів. Досить часто таких осіб виявляють випадково, а їх затримання є результатом збігу обставин. Більше того, за цією категорією злочинів достатньо часто трапляються випадки, коли підозрюваний під впливом працівників правоохоронних органів або з інших причин обмовляє себе. Саме тому за цими злочинами спостерігається достатньо велика кількість несправедливо засуджених. Як правило, така ситуація трапляється, якщо правоохоронцям не вдалося виокремити серію з масиву кримінальних подій (убивства, «нешасні випадки», безвісне зникнення, нерозкриті напади тощо). А тому кожен випадок правоохоронці намагаються «підігнати» під усталені «лекала», що призводить до негативних наслідків.

Як зауважує із цього приводу М.І. Кольцов, за підозрою в одному з убивств, вчинених Чикатилом, було затримано якогось Кравченка, який за декілька років до цього вчинив аналогічний злочин – зґвалтував та вбив дитину. Кравченка засудили до виключної міри (розстрілу) і привели її в дію. Лише дванадцять років по тому Чикатило зізнався в здійсненні цього злочину. Такий випадок помилки слідства й упередженості суду є не єдиним. За злочини, вчинені вітебським маніяком Міхасевичем, засудили 14 осіб, які не мали жодного стосунку до злочинів. Одного з них розстріляли, інший у камері наклав на себе руки, третій безвинно відсидів у в'язниці десять років [5, с. 328]. Такі ж випадки траплялися в сучасній Україні [6], нерідко вчасне виявлення й попередження серійних убивств не здійснювалося через банальну недбалість оперативних працівників або слідчих.

О.В. Александренко розділяє недоліки, допущені під час розслідування серійних сексуальних убивств у різні роки, на такі групи:

- 1) пов'язані з неякісним проведенням перевірки підозрюваних у скоєнні цих злочинів;
- 2) пов'язані з неправильною оцінкою наявних у справі фактів і доказів [7, с. 182].

У будь-якому разі наведене свідчить, що виявлення, попередження й розслідування злочинів цієї категорії потребує від правоохоронця високої кваліфікації та знань міждисциплінарного характеру.

Вельми корисним під час здійснення оперативного розпізнавання сексуальних маніяків у межах проведення особистого пошуку є знання про їх типову поведінку та психологію.

Як відзначає С.А. Шалгунова, сексуальні маніяки перед вчиненням нападу, як правило, вступають у контакт із майбутньою жертвою. Жертву заманюють до місця вчинення злочину, яке нерідко підшукується заздалегідь. Ці злочинці легко йдуть на контакт із незнайомими особами, справляють на них позитивне враження. Об'єктом нападу обирають осіб, які легше опиняються в їх владі. Деякі зі злочинців під час вибору жертв орієнтуються на певні ознаки, що стали символом. Жертву вони обирають із тієї вікової й соціальної групи, з представниками якої в повсякденному житті їм найлегше налагодити довірче спілкування. Під час вчинення зло-

чину перехід від спілкування до агресивних дій відбувається в період, коли маніяк відчуває, що жертва йому підвладна. Як правило, злочин є добре спланованим, перехід до агресії відбувається в місці, щодо якого маніяк упевнений, що йому ніхто не перешкодить. Крик, благання жертви лише розпалюють його пристрасть. Жертва позбавляється життя болісним чином. Страждання жертви – основний зміст такого вбивства, його мотив. Припинити вбивства маніяки не можуть. Для катувань і позбавлення життя вбивця використовує спеціально призначені знаряддя: скальпелі, ножі, мотузки, ремені тощо. На відміну від представників «ситуативного» типу, маніяки вчиняють злочин тверезими, діють логічно й раціонально. У них немає дефектів прогнозування, вони завжди досить повно враховують усі обставини під час вчинення злочину, добре орієнтуються в ситуації, зберігають обережність. Після вчинення вбивства злочинці цього типу прагнуть замаскувати труп, «прибрати» місце злочину [3, с. 89–91].

Розглядаючи «феномен Чикатило», І.Н. Маркіна у своїй роботі наголошує, що за результатами аналізу 32 клінічних випадків цей феномен сягає дитинства та внутрішньосімейних стосунків, у яких культивувалося жорстоке поводження. Діти зростали в структурно або функціонально неповних сім'ях, в умовах придушення самостійності та особистісного приниження. Мати здебільшого була владною, тиранічною жінкою, яка, як правило, відчувала щодо своїх дітей приховане або явне емоційне відторгнення. Батька можна поділити на два основні типи: перший – принижений і підлесливий у суспільстві й на роботі та деспот і тиран у сім'ї; другий – активний, діяльний на роботі та такий, що принижується, «виштовхується» на другі-треті ролі в родині (насамперед у вирішенні економічних проблем і вихованні дітей). Проте в обох випадках батько був суперечливою особою. Характерним для «феномена Чикатило» є присутність подібних взаємин у сім'ї в декількох поколіннях, так звана «естафета» сімейного сценарію. При цьому слід зазначити, що відштовхування матір'ю дитини (включаючи «завуальовані» форми) формує в останньої дифузний страх і підвищену тривожність, які за відсутності компенсуючих впливів можуть перерости в страх смерті [8, с. 122].

На перший погляд може здатися, що подібні особи є психічно хворими, тому найімовірніше перебувають на психіатричному обліку. Водночас оперативному працівнику під час оперативного розпізнавання не слід концентрувати надмірну увагу на пошуку маніяка серед хворих осіб. Відповідний стереотип часто закладається в нас також через перегляд кінофільмів. Як справедливо зауважує із цього приводу В.А. Колотаєв, насправді хворі вчиняють злочини набагато рідше, ніж у фільмах. Кіно відтворює поширені страхи, мимоволі показуючи й причину цих страхів [9, с. 48]. Це підтверджується також правозастосовною практикою, адже більшість сексуальних маніяків психіатрична експертиза не визнала хворими.

Якщо оперативному працівнику вдасться виявити серйїзність у певному ланцюжку злочинів, важливо пам'ятати: для того щоб спрогнозувати можливий час наступного злочину, потрібно володіти якомога точнішою

інформацією про час вчинення вбивств серії. Крім того, ця інформація знадобиться в подальшому для перевірки алібі підозрюваних [10, с. 24].

Важливе значення має тривалість вчинення злочину. На відміну від корисливого злочинця, який діє в ситуації із жорстким дефіцитом часу, сексуальний убивця, намагаючись якомога скоріше схватися, може годинами проводити маніпуляції із жертвою, її трупом, а тому довго знаходиться на місці злочину [11, с. 122].

Аналіз кольорової гамми майна, вилученого злочинцем під час нападу, дозволяє припустити наявність у розшукуваного стабільних і нестабільних особистісних характеристик. Відповідно, мова йде про аналіз кольорової гамми всього викраденого майна [12, с. 33].

Організація оперативно-розшукової діяльності щодо серійних убивств, вчинених сексуальними маніяками, має свої особливості. Вона визначається тим, що, крім залучення психолога як спеціаліста, за цією категорією злочинів корисним є створення оперативно-пошукових груп, використання додаткового інформаційно-аналітичного забезпечення.

Істотну допомогу в збиранні відповідної інформації може бути отримано від інших оперативних підрозділів. Виконуючи доручені завдання, їх працівники виявляють і накопичують також відомості про осіб, які мають відхилення в сексуальній сфері, різних фактах аморальної поведінки [13, с. 14].

Загальний комплекс відповідних заходів може включати такі елементи:

- оперативне розпізнання в складі оперативно-пошукових груп;
- застосування приманки (обирається з урахуванням особливостей жертв сексуального маніяка);
- дослідження матеріалів щодо безвісно зниклих осіб із вибором серед них таких, які за географічним розташуванням і зовнішніми ознаками могли стати жертвами серійного вбивці;
- вибірка за паспортними даними категорій осіб, які мешкають у районі оперативного пошуку;
- комплекс заходів щодо відпрацювання автотранспорту на предмет наявності слідів крові (так можна виявити або розкрити навіть інші злочини);
- своєчасне виявлення підозрілих осіб через опитування в дитячих освітніх закладах, лікарнях, банях тощо;
- спостереження за місцем події та похороном жертв маніяка (маніяка Ткача впізнали саме на похороні однієї із жертв);
- виявлення й вилучення зразків для порівняльного дослідження;
- використання нетрадиційних методів (наприклад, О.В. Синеокий пропонує із цією метою застосовувати поліграф і гіпноз [14, с. 413, 415]).

Н.А. Аверіна та А.І. Скрипінков, розглядаючи особливості оперативно-розшукової діяльності за серійними вбивствами, наголошують, що в разі вчинення відповідного злочину потрібно негайно провести позачергові зустрічі з конфідентами із числа тих, які проживають або працюють у межах приблизної території, де передбачуваний злочинець міг знаходитися

безпосередньо перед вчиненням злочину або відразу після нього. Є позитивний досвід використання результатів розвідувального пошуку в місцях концентрації неповнолітніх із застосуванням відеотехніки. При цьому під час перегляду отриманих відеозаписів потерпілими й свідками упізнавалися злочинці, які вчинили серії розпусних дій щодо підлітків [15, с. 34, 39]. Таким чином, було б корисним у майбутньому обладнати великі дитячі майданчики камерами відеоспостереження.

У цілому превентивна діяльність оперативних підрозділів щодо досліджуваної категорії злочинів становить особливу складність. Як відмічає І.Н. Маркіна, навряд чи можна говорити про профілактику серійних сексуальних убивств, доки не буде встановлено всі причини їх появи [16, с. 120].

Водночас, застосовуючи технічні й математичні знання, можна певною мірою вплинути на це явище. Цікавою із цієї точки зору вважаємо роботу американських учених М. Симкіна та В. Ройчоудхурі «Стохастичне моделювання серійного вбивці». У цій праці вони доводять на прикладі дій серійного маніяка Чикатила, що його дії вкладаються в математичну функцію «бісова драбина», графік якої виглядає як драбина з нерівними східцями. Математики також дійшли висновку, що ймовірність вчинення нового вбивства є набагато вищою після нещодавно вчиненого злочину та меншою, якщо вже сплинуло багато часу [17].

Крім наведеної роботи, існує також ціла низка інших напрацювань щодо застосування інформаційно-аналітичного забезпечення в боротьбі із серійними вбивствами.

Наприклад, заслуговують на підтримку пропозиції дослідників щодо створення бази даних психологічних і географічних профілів серійних убивць [18, с. 356], на підставі аналізу яких можна звузити коло осіб, що становлять оперативний інтерес, та більш раціонально провести відповідні оперативно-розшукові заходи. Відмітимо, що в США вже діє «Комп'ютеризована система інформації про вбивства», заснована на технології нейромереж, яка дозволяє вибирати й класифікувати схожі злочини, що можуть бути вчиненими одним і тим же правопорушником. Програма дозволяє виводити на екран розподіл злочинів на мапі з вказівкою кордонів, які відділяють райони схожих злочинів, що можуть бути вчиненими однією особою. Також програма дозволяє створити приблизний психологічний портрет злочинця. Дослідники вважають, що система є ефективною для пошуку серійних убивць [19, с. 92].

О.В. Синеокий підтримує ідею створення спеціалізованої служби ранньої діагностики сексуальних аномалій, до завдань якої мають належати блокування кримінальних імпульсів усередині самої особи (психотерапія, фармакогенний і медикаментозний вплив, нейрохірургія) та блокування самої особи (стаціонарне лікування в закритих медичних закладах) [20, с. 37].

Таким чином, з огляду на особливий характер серійних убивств, вчинюваних сексуальними маніяками, їх підвищену суспільну небезпечність і суспільний резонанс, який викликають такі злочини, у Міністерстві внутрішніх справ України доцільно було б покласти додаткову відповідаль-

ність на аналітичні підрозділи щодо пошуку ознак серійності в масиві зареєстрованих кримінальних подій. За результатами вказаного аналізу мають формуватися відповідні слідчо-оперативні групи, до складу яких повинні включатися найбільш кваліфіковані працівники, за можливості такі, що вже мають успішний досвід протидії серійним сексуальним убивствам.

Література

1. Крюкова Е.С. Криминалистический взгляд на понятие «серийное убийство» / Е.С. Крюкова // Юридический вестник ДГУ. – 2013. – № 2. – С. 93–102.
2. Логунова О.А. Применение знаний о личности и поведении серийных сексуальных убийц в правоохранительной деятельности (обзор зарубежного и отечественного опыта) / О.А. Логунова // Психологическая наука и образование. – 2011. – № 1. – С. 10–20.
3. Шалгунова С.А. Типологія серійних сексуальних злочинців: «ситуативний», «сексуальний маніяк», «силовик» / С.А. Шалгунова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – Вип. 4(47). – С. 86–97.
4. На Украине «пологовский маньяк», убивший 36 женщин, сел за решетку пожизненно [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.newsru.com/crime/23dec2008/pologchikasentlife.html>.
5. Кольцов М.И. Серийные убийства в истории советского и российского уголовного правоприменения / М.И. Кольцов // Вестник Тамбовского университета. Серия «Гуманитарные науки». – 2013. – № 1(117). – С. 325–330.
6. Корчинский А.А. Приговор для маньяка Элвиса: эксклюзивные подробности дел / А.А. Корчинский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.segodnya.ua/criminal/prigovor-dlja-manjaka-elvica-ekskljuzivnye-podrobnosti-dela.html>.
7. Александренко О.В. Проблемні питання розкриття та розслідування серійних сексуальних вбивств (аналіз літературних джерел) / О.В. Александренко // Юридична наука. – 2011. – № 1(1). – С. 181–186.
8. Маркина И.Н. Особенности внутрисемейного воспитания как фактор становления личности серийного сексуального убийцы / И.Н. Маркина // Вестник Владимирского юридического института. – 2010. – № 3. – С. 121–124.
9. Колотаев В.А. Безумие и агрессия в фильмах о маньяках: образ внутреннего безумия / В.А. Колотаев // Артикульт. – 2013. – № 4(12). – С. 47–55.
10. Горбулинская И.Н. Использование специальных знаний при определении времени совершения серийных убийств / И.Н. Горбулинская // Сборник материалов криминалистических чтений. – 2011. – № 7. – С. 23–24.
11. Кирюхин Д.А. Теоретические проблемы криминалистической характеристики серийных сексуальных убийств / Д.А. Кирюхин // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. – 2008. – № 61. – С. 120–123.
12. Горбулинская И.Н. Особенности выдвижения версий в ходе расследования серийных убийств / И.Н. Горбулинская // Сборник материалов криминалистических чтений. – 2014. – № 10. – С. 31–35.
13. Варданян А.В. Некоторые проблемы раскрытия и расследования тяжких преступлений против личности, совершенных по сексуальным мотивам / А.В. Варданян // Юристы-Правоведь. – 2010. – № 4. – С. 11–15.
14. Синеокий О.В. Організаційно-правові й медико-психологічні особливості одержання оперативної інформації спеціалізованою слідчо-оперативною групою з розслідування серійних сексуальних убивств за допомогою поліграфу та під гіпнозом / О.В. Синеокий // Вісник Донецького національного університету. Серія «Економіка і право». – 2008. – Вип. 2. – С. 411–419.
15. Аверина Н.А. Раскрытие серийных преступлений против личности и убийств, совершенных по найму : [учеб.-метод. пособие] / Н.А. Аверина, А.И. Скрыпников. – М. : ВНИИ МВД России, 1998. – 56 с.
16. Маркина И.Н. Актуальные вопросы профилактики и предупреждения серийных сексуальных убийств / И.Н. Маркина // Вестник Владимирского юридического института. – 2012. – № 1. – С. 116–120.

17. Simkin M.V. Stochastic modeling of a serial killer / M.V. Simkin, V.P. Roychowdhury [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1201/1201.2458.pdf>.
18. Яковчук С.В. Проблеми створення і використання системи обліків для розкриття та розслідування серійних убивств / С.В. Яковчук // Борьба з організованою злочинністю і корупцією: теорія і практика. – 2012. – Вип. 1. – С. 351–358.
19. Вязовец Р.Н. Использование информационных технологий в борьбе с преступностью / Р.Н. Вязовец // Труд и социальные отношения. – 2010. – № 10. – С. 92–96.
20. Синецкий О.В. Мониторинг транснациональной сексуальной агрессии / О.В. Синецкий // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2009. – № 3. – С. 35–39.

А н о т а ц і я

Перепелиця М. М. Оперативно-розшукова протидія серійним убивствам, вчинюваним сексуальними маніяками. – Стаття.

У статті проаналізовано особливості оперативно-розшукової протидії серійним убивствам, які вчиняються сексуальними маніяками. Наведено визначення серійного вбивства та класифікацію осіб, які їх вчиняють. Охарактеризовано типову поведінку сексуальних маніяків, надано їх психологічний портрет. Запропоновано комплекс заходів, які потрібно вживати оперативним підрозділам для протидії серійним убивствам. Проаналізовано відповідні попереджувальні механізми оперативно-розшукового характеру. Обґрунтовано потребу в додаткових функціях аналітичних підрозділів щодо протидії серійним сексуальним убивствам.

Ключові слова: серійне вбивство, сексуальний маніяк, оперативно-розшукова діяльність, попередження, правоохоронні органи.

А н н о т а ц и я

Перепелица Н. Н. Оперативно-розыскное противодействие серийным убийствам, совершаемым сексуальными маньяками. – Статья.

В статье проанализированы особенности оперативно-розыскного противодействия серийным убийствам, совершаемым сексуальными маньяками. Приведены определение серийного убийства и классификация лиц, которые их совершают. Охарактеризовано типичное поведение сексуальных маньяков, приведен их психологический портрет. Предложен комплекс мероприятий, которые необходимо осуществлять оперативным подразделениям для противодействия серийным убийствам. Проанализированы соответствующие предупредительные механизмы оперативно-розыскного характера. Обоснована потребность в дополнительных функциях аналитических подразделений по противодействию серийным сексуальным убийствам.

Ключевые слова: серийное убийство, сексуальный маньяк, оперативно-розыскная деятельность, предупреждение, правоохранительные органы.

S u m m a r y

Perepelytsia M. M. Operative and search counteraction to serial murders committed by sexual maniacs. – Article.

In the article features are analyzed of operatively-search counteraction of serial murders, committed by sexual maniacs. The meaning of serial murder and classification of persons which are committed them is resulted. The typical conduct of sexual maniacs, their psychological portrait, is described. The complex of measures which must be carried out by operative subdivisions for counteraction of serial murders is offered. The proper preventive mechanisms of operatively-search character are analyzed. The necessity of additional functions for analytical subdivisions is grounded on counteraction of serial sexual murders.

Key words: serial murder, sexual maniac, special investigation activity, prevention, law enforcement.